

जागतिकीकरण आणि बोली भाषांचे अस्तित्व

प्रा. डॉ. हिराजी बनपूरकर

मराठी विभाग प्रमुख

कर्मवीर दादासाहेब देवतळे महाविद्यालय चामोर्शी जि. गडचिरोली

मानवाच्या सामाजिक जीवनात भाषा ही एक अतिशय महत्वाची गोष्ट आहे. भाषा हे संज्ञापनाचे, संवादाचे साधन आहेच, त्याचबरोबर ते माहिती आणि ज्ञान साठवण्याचे साधन आहे. त्याहूनही महत्वाची गोष्ट म्हणजे ती त्या त्या भाषक समूहाच्या संस्कृतीची वाहकही आहे. पिढीमागून येणारी पिढी भाषेने जोडलेली असते. भाषेत व्यावहारिक गोष्टी असतात, तशाच आत्मिक गोष्टीही असतात. मागच्या पिढ्यांच्या ज्ञानाचे आणि अनुभवांचे संचित भाषेत साठवलेले असते. भाषा हे अभिव्यक्तीचे साधन आहे. जगातील सर्व लोकशाहीवादी देशांनी अभिव्यक्तिस्वातंत्र्याचा अधिकार दिलेला आहे. याचा एक अर्थ असा की प्रत्येकाला बोलण्याचा, आपल्या भाषेत वा कोणत्याही भाषेत बोलण्याचा अधिकार आहे; प्रादेशिक, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय भाषा शिकण्याचा, बोलण्याचा, त्या भाषांतून आपले विचार मांडण्याचा अधिकार आहे. त्याचप्रमाणे आपल्या भाषा टिकवण्याचा, त्या समृद्ध करण्याचाही अधिकार आहे जगात पुष्कळ भाषा आहेत, आणि माणसे साधारणपणे द्विभाषक असतात, (महाराष्ट्रातल्या शिक्षणात मराठी, हिंदी, इंग्रजी या तीन भाषा आहेत.) त्यामुळे एका भाषेतले ज्ञान दुसऱ्या भाषेत जावे अशी अपेक्षा असते. ते परिणामकारक रीतीने घडत नाही. उलट जागतिक स्तरावर वा राष्ट्रीय स्तरावर प्रभावी असलेली भाषा अवगत नसलेल्यांना, जणू काही, बोलण्याचा-व्यक्त करण्याचा अधिकारही राहत नाही. वर्चस्व गाजवणाऱ्या भाषेच्या भाषकासमोर ती भाषा येत नसलेले, पण ज्ञानसंपन्न आणि प्रभावी अभिव्यक्ती करू शकणारे, लोक मूकस्तंभ बनून राहतात.

जागतिकीकरणाच्या अवस्थेत इंग्रजीसारख्या एकाच भाषेत संज्ञापन आणि ज्ञानव्यवहार होत असेल तर इतर भाषा बोलणाऱ्यांचे आणि त्यांच्या भाषांचे भवितव्य काय हा प्रश्न उपस्थित होणे अपरिहार्य आहे. इंग्रजी ही आंतरराष्ट्रीय व्यापाराची, राजकारणाची, आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या व्यवस्थापनाची, ज्ञानाची, अनुवादाची, संगणकाची, इंटरनेटची आणि मोबाईल फोनची, भाषा आहे. ती ग्लोबल लॅंग्वेज आहे. थोडक्यात ती जागतिकीकरणाची भाषा आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत इंग्रजी भाषेला अत्यंत महत्व आलेले आहे. पूर्वी ब्रिटिश वसाहती असलेल्या देशांतच नव्हे, तर जगाच्या सर्वच खंडांतील देशांमध्ये ती शिकली, बोलली लिहिली जाते आहे. तथापि पूर्वी वसाहती असलेल्या देशांवर तिचा अधिक प्रभाव आहे. घानासारख्या आफ्रिकन प्रजासत्ताकात इंग्रजी भाषेला

प्रथम क्रमांकाचे स्थान आहे. राज्यकारभाराची, व्यापाराची शिक्षणाची तीच भाषा आहे. जागतिकीकरणाच्या अर्थकारणामुळे विकसनशील देशांच्या अर्थकारणावर जसे विपरीत परिणाम होत आहेत तसेच ते भाषांच्या बाबतीतही होतील का अशी चिंता अनेक देशांतील भाषातज्ज्ञ व्यक्त करीत आहेत. इंग्रजीमुळे राष्ट्रीय भाषांचे, प्रादेशिक भाषांचे, बोलींचे अस्तित्व मिटून जाईल काय या प्रश्नाने जगभरातील विचारवंत अस्वस्थ झालेले आहेत. कारण तशी काही चिन्हे वास्तवात दिसत आहेत.

भारतामध्ये भाषांची विविधता आहे. आसामी, उडिया, उर्दू, कन्नड, काश्मिरी, कोकणी, गुजराती, डोगरी, तमिळ, तेलुगू, नेपाली, पंजाबी, बंगाली, बोडो, मणीपूरी, मराठी, मलयालम, मैथिली, संथोली, संस्कृत, सिंधी, हिंदी या प्रमुख भाषा आहेत. हिंदी ही उत्तरप्रदेश, उत्तरांचल, छत्तीसगड, झारखंड, बिहार, मध्यप्रदेश, राजस्थान, हरयाणा, हिमाचल प्रदेश, आणि राजधानी दिल्ली व केंद्रशासित प्रदेश यांची अधिकृत भाषा आहे. इंग्रजी भाषेचा सहभाषा म्हणून स्वीकार केलेला आहे. राष्ट्रीय पातळीवर इंग्रजी आणि हिंदी या भाषांना विशेष महत्त्व आहे. प्रादेशिक भाषांना राज्यभाषेचा दर्जा असला तरी सर्वच राज्यांमध्ये इंग्रजी ही भाषा सार्वजनिक व खासगी क्षेत्रांमध्ये उपयोगात आणली जाते. या मान्य प्रादेशिक भाषांखेरीज अन्य भाषाही आहेत. महाराष्ट्रात मराठीच्या बोलीखेरीज भिली, गोंडी, कोरकू, वारली या भाषा आहेत. या मराठीच्या बोली नसून स्वतंत्र भाषा आहेत आणि त्या भाषांमध्ये त्या भाषकसमूहांचे सांस्कृतिक संचित आहे.

1961 च्या जनगणनेनुसार भारतात 1652, तर 1991 च्या जनगणनेनुसार 1576 भाषा आहेत. यापैकी 22 भाषांचे भाषक दहा लाखांहून अधिक आहेत. 50 भाषांचे भाषक एक लाखांहून अधिक आहेत. 114 भाषांचे भाषक दहा हजारांहून अधिक आहेत. 2001 च्या जनगणनेनुसार 29 भाषांचे भाषक दहा लाखांहून अधिक आहेत. 60 भाषांचे भाषक एक लाखांहून अधिक आहेत. 122 भाषांचे भाषक दहा हजारांहून अधिक आहेत. भाषेवरील आक्रमणे पाहता यातल्या किती भाषा येत्या दहा वर्षात टिकतील अशी चिंता भाषातज्ज्ञांना वाटणे स्वाभाविकच आहे.

हिंदी ही (तिच्यातील बोलीसह) बहुसंख्य लोकांची भाषा आहे असे दिसते. 2001 च्या जनगणनेनुसार 25 कोटी 80 लाख लोकांनी हिंदी ही आपली भाषा म्हणून नोंद केली आहे. प्रदेशभाषा नसूनही हिंदी ही भाषा अवगत असणाऱ्या लोकांची संख्याही मोठी आहे. बॉलिवूड चित्रपट, चित्रवाहिनीवरील विविध कार्यक्रम, जाहिराती, अहिंदी प्रदेशांतही हिंदीतील दैनिकांच्या आवृत्त्यांचे प्रकाशन, हिंदी भाषेतील व्यावसायिक व अव्यावसायिक नियतकालिके, हिंदी साहित्याचा प्रसार, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय भाषांमधील ग्रंथांचे अनुवाद— या सर्व गोष्टींमुळे हिंदी भाषेला भारतीय

उपमहाद्वीपातील प्रथम क्रमांकाच्या भाषेचे स्थान मिळाले आहे. दक्षिण भारतात तमिळ, कन्नड, मलयामल, तेलुगू असा क्रम दिसतो.

मराठी ही मुख्यतः महाराष्ट्राची भाषा आहे. ती भारतात चवथ्या क्रमांकाची भाषा असून जगात पंधराव्या क्रमांकाची भाषा आहे. जवळजवळ दहा कोटी लोकांची ही भाषा आहे. महाराष्ट्राबाहेर गोवा, मध्यप्रदेश, छत्तीसगड, आंध्र, कर्नाटक, गुजरात, तमिळनाडू येथे बहुसंख्येने मराठी भाषक आहेत. अमेरिका, युरोप, दक्षिण आफ्रिका, ऑस्ट्रेलिया, मॉरिशस येथेही मराठी भाषक आहेत. इसवी सनाच्या पाचव्या शतकापासून मराठीची चिन्हे दिसतात. याचा अर्थ ती याआधी काही काळ अस्तित्वात आली असावी. महाराष्ट्री प्राकृत हे तिचे मूळ आहे. याचा एक अर्थ असा की इसवी सनाच्या 200 वर्षे आधी तिचे अस्तित्त्व असल्याचे आढळते असे म्हणता येईल. इसवी सनाच्या पहिल्या शतकाच्या पूर्वार्धात गाहासत्तसई (गाथासप्तशती) हा महाराष्ट्री प्राकृत भाषेतील ग्रंथ रचला गेला. भाषातज्ज्ञांच्या मते महाराष्ट्री प्राकृतपासून अपभ्रंशाच्या माध्यमाने मराठी भाषा परिणत झालेली असल्याने मराठीच्या उद्गम-विकासात या गाथेचे अपूर्व महत्त्व आहे. या गाथेत मराठी उश्याचे व मुद्रेचे अनेक शब्द आहेत. मराठी शब्दसंपत्तीचा आरंभ या दृष्टीने या गाथेचे विशेष महत्त्व आहे. महाराष्ट्रातील हे प्राचीनतम काव्य मध्ययुगीन महाराष्ट्राचे सांस्कृतिक केंद्र पैठण येथे रचले गेले, पुढे याच ठिकाणी अनेक मराठी ग्रंथकार निपजले. स्थूल मानाने इसवी सनाच्या आरंभापासून मराठी भाषेचे अस्तित्त्व आहे असे म्हणता येईल. म्हणजेच दोन हजार वर्षांहून अधिक काळ मराठी भाषा अस्तित्वात आहे.

ही मराठी भाषा आगामी काळात केवळ बोली म्हणून राहिल का, कालांतराने तिचे बोली म्हणून मिळालेले अस्तित्त्वही नाहीसे होईल का असे चिंता-प्रश्न मराठी विचारवंत मधून मधून विचारत असतात.

महाराष्ट्राच्या शिक्षणक्षेत्रात त्रिभाषा सूत्र आहे. इंग्रजी, मराठी, हिंदी, आंतरराष्ट्रीय भाषा, राज्यभाषा आणि देशभाषा. शिक्षणातील माध्यमालाही असेच पर्याय आहेत. मात्र विज्ञान, वैद्यक, अभियांत्रिकी, तंत्रज्ञान, व्यवस्थापन, वृत्तपत्रविद्या, संज्ञापन यांच्या शिक्षणासाठी इंग्रजी हेच माध्यम आहे किंवा त्याला प्राधान्य आहे. महाराष्ट्र शासनाने 1960 पासून मराठीचा राजभाषा म्हणून स्वीकार केला. 1999 साली पहिलीपासून इंग्रजी हे नवे धोरण अमलात आणण्याचे ठरवले. शासननिर्णयात म्हटले होते : एकविसाव्या शतकात प्रवेश करताना प्रत्येक विद्यार्थ्याला मातृभाषेतून शिक्षण मिळाले पाहिजे, त्याने राष्ट्रभाषा अवगत केली पाहिजे, आणि ज्ञानभाषा म्हणजेच इंग्रजी भाषाही शिकली पाहिजे. इंग्रजी भाषेला आज सर्वत्र असलेले महत्त्व व प्रामुख्याने या भाषेची उपयुक्तता लक्षात घेऊन इंग्रजी

भाषा हा विषय इयत्ता पहिलीपासून सुरु केल्यास विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणासाठी इंग्रजी अत्यंत उपयुक्त ठरेल.

थोडक्यात, उच्च शिक्षण बरोबर इंग्रजी असे हे समीकरण आहे. इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा वाढत चालल्या आहेत. इंग्रजी माध्यमाच्या खासगी शाळा समाजातील आर्थिक दृष्टीने उच्च वर्गाला उपलब्ध होतात. बहुसंख्य आर्थिक दृष्टीने कनिष्ठ वर्गातील मुलांना मराठी माध्यमाच्या शाळांमध्ये प्रवेश घ्यावा लागतो. इंग्रजी माध्यमातून शिकणारा उच्च वर्ग आणि मराठी माध्यमातून शिकणारा कनिष्ठ वर्ग यांच्यात द्वंद्व निर्माण होऊ नये, इंग्रजी माध्यमातून शिकण्याची संधी सर्वांना मिळावी हा यामागचा उद्देश असावा. गेल्या पंचवीस वर्षात अभियांत्रिकी, वैद्यकीय, व्यवस्थापनविद्याशाखीय शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये लक्षणीय वाढ झालेली आहे. त्याचबरोबर व्यवसायाभिमुख असे इन्फर्मेशन टेक्नॉलॉजी, फॅशन टेक्नॉलॉजी, डिझाईन, कॅटरिंग, हॉटेल मॅनेजमेंट, इव्हेंट मॅनेजमेंट, फिल्म, टेलिव्हिजन, ॲडव्हरटायजिंग, जर्नलिझम हे अभ्यासक्रम सुरु झालेले आहेत. या अभ्यासक्रमाचे माध्यम प्रायः इंग्रजी हेच आहे. मानव्य (आर्ट्स) आणि वाणिज्य (कॉमर्स) या विद्याशाखांमध्ये कोणतेही माध्यम घेतले तरी चालण्यासारखे आहे. या नव्या अभ्यासक्रमांनी विद्यार्थ्यांचे लक्ष वेधून घेतले आहे. पालकदेखील इतके प्रभावित झालेले आहेत की आता मानव्य, वाणिज्य, आणि शुद्ध विज्ञान या विद्याशाखांची काही आवश्यकता आहे असे त्यांना वाटेनासे झालेले आहे.

वसाहतकाळात इंग्रजी भाषेचे जे स्थान होते तेच आज पुन्हा तिला प्राप्त झालेले आहे. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर आपण जीवनपद्धतीचा जो साचा स्वीकारला त्यात इंग्रजी भाषा अटळ असल्याचे आपल्याला जाणवले आणि स्वातंत्र्यपूर्वकाळात इंग्रजी भाषेला जो आपला विरोध होता तो मावळला, हे सुधीर रसाळ यांचे म्हणणे यथार्थच आहे. इंग्रजी ही उच्च शिक्षणाची, उच्च ज्ञानाची, जागतिकीकरणाची भाषा असल्यामुळे तिचा स्वीकार अपरिहार्य आहे. भाषांची, मराठीची काही गरज नाही ही समजूत अयोग्य आहे. मराठीखेरीज दुसरी भाषा येत नसलेले लोक आणि इंग्रजीखेरीज दुसरी भाषा नको असणारे लोक अशी विषम व्यवस्था एक समाज म्हणून घातक स्वरूपाची आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत ही स्थिती उपकारक ठरते. लोकांना इंग्रजी किंवा हिंदी अशा प्रभावी भाषांच्या अधीन करणे हे लोकांचे ग्राहकांत रूपांतर करण्याच्या दृष्टीने सहाय्यभूत ठरते. कालमानानुसार इंग्रजीचा आग्रह आहे. हरकत नाही. परंतु मराठीत पाया भक्कम न करता मुलांचे इंग्रजीचे कसे तरी शिक्षण केले तर तिकडूनही भाषिक-सांस्कृतिक नुकसान होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत जाऊनही नाट इंग्रजी आणि मराठी न येणारी मुले सर्वस्वी जनसामान्याची, ग्रामीण भागातील असतील याचीही जाणीव ठेवली पाहिजे.

जोवर मराठीच्या विविध बोली बोलल्या जात आहेत, प्रमाण मराठीत शिक्षित लोक आपले व्यवहार करीत आहेत, मराठी माध्यमांच्या शाळा बहुसंख्येने आहेत तोपर्यंत मराठी भाषा टिकून राहण्याचे उपाय करणे शक्य आहे. मराठीला पर्याय म्हणून इंग्रजीची (आणि माहिती तंत्रज्ञानाची, इलेक्ट्रॉनिक्सची) निवड करण्याचा विकल्प आपण ठेवतो तेव्हाच मराठीचे स्थान दुय्यम कसे आहे हे आपण दाखवत असतो. या विषयांचा स्वीकार करूनही मराठी हा विषय अनिवार्य असलाच पाहिजे असे धोरण आखले पाहिजे आणि त्याची कडक अमलबजावणी केली पाहिजे. गेली काही वर्षे मराठीची गरज कशी नाही याचा वृत्तपत्रांतून प्रचार करण्यात गेलेली आहेत. विशेषतः विज्ञान आणि वाणिज्य शाखांमधल्या विद्यार्थ्यांवर आणि त्यांच्या पालकांवर मराठी नको या मताचा प्रभाव टाकण्यात आलेला आहे. पुढे तर प्रश्नच नाही. भाषेचा किंवा साहित्याचा वाराही लागू नये अशीच व्यवस्था केलेली आहे. आपण पहिलीपासून दहावीपर्यंत मराठीचा आग्रह धरला आहे. अकरावीपासून मराठी विषय सोडला तरी चालेल अशी व्यवस्था केलेली आहे. हे योग्य नाही. लोकांनी ते रोखायला हवे आहे. कुठलेही विषय घ्या, पण एक विषय मराठी हा असलाच पाहिजे असा लोकांनी आग्रह धरायला पाहिजे, आणि शासनानेही विचार करायला पाहिजे. जी मुले अकरावी-बारावीला मराठी विषय घेतात त्यातली काही बीएला जातात आणि मराठी साहित्य हा विषय घेतात. बीएससी, बीकॉमकडे जाणाऱ्यांना मराठी साहित्य हा विषय घेण्याची संधीच आपण नाकारलेली आहे. अभियांत्रिकी, तंत्रज्ञान, वैद्यकविद्या, व्यवस्थापनविद्या यांच्याकडे बहुसंख्य विद्यार्थी जातात. त्यांच्या अभ्यासात भाषा नाही आणि साहित्यही नाही. म्हणजे मराठी वाजवण्याची सगळी जबाबदारी बीएला जाणाऱ्या मूठभर विद्यार्थ्यांच्या डोक्यावर आपण टाकलेली आहे. ही वस्तुस्थिती आहे. काही थोडे लोक मराठीचे अध्ययन करतात. बाकीच्यांना मराठीशी काही देणेघेणे नाही. ही वस्तुस्थिती भाषेच्या, साहित्याच्या, संस्कृतीच्या आणि त्या विद्यार्थ्यांच्या जीवनाच्याही दृष्टीने चांगली नाही. भाषेपासून, साहित्यापासून मुलांना तोडून टाकता आणि मराठी भाषेचे काय होईल, मराठी साहित्याचे काय होईल अशी चिंता करता. ही विसंगती आहे. खरे तर आपण अन्य विद्याशाखांमध्येही साहित्य हा विषय ठेवावा. भाषा निवडण्याचा विकल्प मुलांना द्या : मराठी, हिंदी, इंग्रजी, गुजराती, इतर केणतीही भारतीय भाषा. मूळ भाषेतले साहित्य, अनुवादित साहित्य त्यांना देता येईल. मुलांना साहित्यापासून अजिबात तोडू नये साहित्य हे मानवी संवेदनांना जागवणारे असते. भावनेचा स्पर्श घडवते, विचारांना चालना देते. मुख्य म्हणजे जगातल्या जीवजंतू विषय आत्मीयता वाटणे, आपले आणि इतरांचे जगणे सुंदर करावेसे वाटणे हा साहित्याचा, कलांचा संस्कार असतो. साहित्यानुभवदेखील एक विलक्षण सुंदर अनुभव असतो. अशा अनुभवांपासून आपल्या मुलांना तोडून टाकणारी शिक्षणपध्दती आपण चालवली आहे. ती

बदललीच पाहिजे. जनभावना समजून वागणारे चांगले राज्यकर्ते, कर्तव्यदक्ष व सहृदय अधिकारी, आपल्या पर्यावरणाची जाण असलेले अभियंते, समाजातील आर्थिक वर्गाचे भान असलेले डॉक्टर्स, न्यायासाठी झटणारे वकील, मुलांची सर्वांगीण उन्नती झाली पाहिजे यासाठी तळमळणारे शिक्षक-प्राध्यापक, आपल्या समाजाचा संतुलित विकास झाला पाहिजे असे समजणारे उद्योगपती, सगळ्यांना योग्य तो वाटा मिळाला पाहिजे याकडे लक्ष देणारे व्यापारी.... हे सगळे लोक आपल्याला हवे आहेत की नकोत? हवे असतील तर भाषा, साहित्य कला यांच्यापासून मुलांना तोडू नका. केवळ करिअर डोळ्यांसमोर ठेवायला लावून आपण आपल्या मुलांचे उच्चभू आणि परात्म कामगारांमध्ये रूपांतर करून टाकतो आहोत हे लक्षात घ्या.

भाषा ही केवळ व्यक्तींमध्ये संवाद साधणारी नसते, ती संस्कृतीची वाहक असते. अनेक पिढ्यांच्या ज्ञानाचा आणि अनुभवांचा त्यात संचय असतो. प्रख्यात आफ्रिकन लेखक एनगुगी वा थ्योंगो यांच्या शब्दात सांगायचे तर संस्कृती आपल्या मौखिक आणि लिखित साहित्याच्या माध्यमातून मूल्यसमूहाची अभिव्यक्ती करते. त्या मूल्यांमुळे आपल्याशीच आपली ओळख होते, आणि एकंदर विश्वात आपले स्थान काय आहे ते समजते. आपल्या भाषेपासून दूर करून आपण आपल्या मुलांना स्वतःचीच ओळख करून घेण्याची संधी नाकारत आहोत.

जेथे प्रमाण मराठी भाषेची दुर्दशा आहे, तेथे बोलींची स्थिती काय असेल याची कल्पना करता येते. मी स्वतः प्रमाण मराठी उच्च आणि बोली कनिष्ठ असे समजत नाही. मी प्रमाण भाषेकडे माहितीची, ज्ञानाची, वैचारिक लेखनाची, वृत्तपत्राची, राजकीय व प्रशासनिक व्यवहाराची, न्यायदानाची भाषा म्हणून पाहातो. ती सर्वांना अवगत असली पाहिजे. संत नामदेव, संत तुकाराम यांच्यापासून आजपर्यन्त प्रमाण भाषा घडत आलेली आहे. बोली भाषा प्रमाण भाषेला समृद्ध करित असतात. प्रमाण भाषेने बोलीकडून ऋण घेतलेले असते. आपल्या प्रमाण मराठीचा मूल स्रोत बोलीमध्ये आहे. बोलीमध्ये असलेले शब्दभांडार, शब्दांमधले शहाणपणाचे संचित खूप महत्त्वाचे आहे. बोली नष्ट होणे म्हणजे अनेक पिढ्यांनी कष्टाने मिळवलेले ज्ञान वाया घालवणे आहे. बोलींचे स्रोत आटले तर प्रमाण भाषा कोरडी आणि दरिद्री होते. प्रमाण मराठीचा जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात कुशल वापर आणि मराठीच्या बोलीचे संवर्धन या दोन्ही बाबतीत शासनाच्या भाषाविभागाने भरीव काम केले पाहिजे. महाराष्ट्रात अनेक बोली आहेत. वऱ्हाडी, नागपुरी, हळबी, अहिराणी, डांगी, मालवणी, कुडाळी, झाडी, डांगणी, माणदेशी, मराठवाडी, भिलोरी, पोवारी, गोंडी, इत्यादी. आजच्या मराठी साहित्यात या विविध बोलींमधले लेखन केले जात आहे. कथा, कादंबरी, आत्मचरित्र, कविता या साहित्यप्रकारातील लेखनात बोलींचा वापर मोठ्या प्रमाणात होताना दिसतो. दलित, भटक्या, विमुक्त, आदिवासी,

जाती-जमातींमधून आलेल्या लेखकांच्या स्वकथनांतून त्या त्या प्रदेशाशी, व्यवसायाशी, समाजगटाशी निगडीत बोली आलेली आहे. उदाहरणार्थ : लक्ष्मण माने यांच्या उपरामध्ये कौकाडी बोली, रूस्तुम अचलखांब यांच्या गावकीमध्ये जालना परिसरातील बोली, दादासाहेब मल्हारी मोरे यांच्या गबाळमध्ये मिरज-जत परिसरातील कुडमुडे जोशी जमातीची बोली, शरणकुमार लिंबाळे यांच्या अक्करमाशीत अक्कलकोट परिसरातील बोली, लक्ष्मण गायकवाड यांच्या उचल्यामध्ये लातूर परिसरातील संतामुच्चर जमातीची बोली, रावजी राठोड यांच्या तांडेलमध्ये नांदेड परिसरातील बंजारा बोली, भगवान इंगळे, यांच्या ढोरमध्ये जामखेड परिसरातील बोली, योगीराज बागूल यांच्या पाचटमध्ये वैजापूर परिसरातील ऊसतोडीच्या कामगारांची बोली... अशा कितीतरी बोली मराठी साहित्यात आलेल्या आहेत. बोलीबरोबर ती बोली बोलणाऱ्यांची संस्कृतीही अशा कथानांतून व्यक्त होते. या बोलींचा आणि प्रमाण मराठीचा सांधा जोडण्याचे काम विद्यापीठातील मराठीचे, समाजशास्त्राचे आणि सांस्कृतिक मानवशास्त्राचे प्राध्यापक करू शकतात; नव्हे, ते त्यांनी करावे अशी अपेक्षा करायला हरकत नाही.

संदर्भ :

- 1) कर्वे, इरावती, 'मराठी लोकांची संस्कृती', देशमुख आणि कंपनी, पुणे, 1982
- 2) टिकेकर, अरुण, 'सारांश', श्री विद्या प्रकाशन, प्र. आ. 2001
- 3) नेमाडे, भालचंद्र 'मराठी साहित्य प्रेरणा व स्वरूप', पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, 1986
- 4) जाधव, रा. ग. 'नववाङ्मयीन प्रवृत्ती व प्रमेय', कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे, 1972

